

ANDRZEJ B. LEGOCKI*, HANNA FABCZAK**, AGNIESZKA DOBRZYŃ***

Profesor Leszek Kuźnicki (1928–2023)

3 lutego 2023 roku zmarł prof. Leszek Kuźnicki, wybitny biolog i zasłużony organizator życia naukowego w naszym kraju. Odszedł uczony, któremu można przypisać współtworzenie wielu elementów obecnej infrastruktury naukowej w Polsce. Taką renowę zawdzięcza prof. Kuźnicki swemu niezwykle aktywnemu i wielowymiarowemu uczestnictwu w życiu naukowym, w którym obdarzony został, z wyboru najważniejszymi funkcjami w krajowej strukturze naukowej. Przez wszystkie lata swej czynnej obecności w życiu naukowym prof. Kuźnicki niezmiennie opowiadał się za utrzymaniem wysokich wymogów doskonałości w pracy badawczej. Wielokrotnie powtarzał, że *edukacja winna być dla wszystkich bez wyjątku, natomiast praca naukowa przeznaczona jedynie dla najbardziej zmotywowanych i najlepszych.*

Leszek Kuźnicki urodził się 14 września 1928 roku w Łodzi. Rok po zakończeniu wojny ukończył szkołę średnią oraz podjął studia, najpierw w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego, później na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie ukończył specjalizację biologiczną z mikrobiologii. W domu rodzinnym młody przyrodnik wzrastał w atmosferze poszanowania narodowej historii oraz tradycji patriotycznych. Rozwijały one jego wrodzone zainteresowania humanistyczne, ponieważ Leszek Kuźnicki przez całe życie interesował się historią nauki, co znalazło kiedyś nawet wyraz w kilkuletnim związaniu się z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN.

Leszek Kuźnicki wychował się w poczuciu respektu dla wojskowego munduru. Ojciec jego był przedwojennym zawodowym oficerem, matka zaś była córką generała

* Prof. dr hab. Andrzej B. Legocki (legocki@ibch.poznan.pl), członek rzeczywisty PAN, Instytut Chemii Bioorganicznej PAN, Poznań

**Prof. dr hab. Hanna Fabczak (h.fabczak@nencki.gov.pl), Instytut Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego PAN, Warszawa

***Prof. dr hab. Agnieszka Dobrzyń (adobryn@nencki.gov.pl), członek korespondent PAN, Instytut Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego PAN, Warszawa

Klemensa Kołaczekowski, który był wykładowcą w Wyższej Szkole Inżynierii i Artylerii Królestwa Kongresowego. Generał zapisał się w historii polskiej wojskowości autorstwem kilkutomowych wspomnień opisujących dzieje powstania listopadowego. W roku 1951 Leszek Kuźnicki ożenił się z Barbarą Lubicz Rembieleńską, córką profesora farmacji Roberta Rembieleńskiego, uczestnika wojny polsko-bolszewickiej w latach 1918–1920, który z upodobaniem zajmował się historią farmacji. Połączenie zainteresowań humanistycznych i przyrodniczych z patriotycznymi refleksjami miało duży wpływ na uformowanie osobowości obojga młodych małżonków – Barbary i Leszka. Wyniesione z domu wartości trwale wtopiły się w ich psychikę. Oboje też stosunkowo wcześniej wybrali drogę naukową. Barbara, która z wykształcenia była farmaceutką, wyspecjalizowała się w etnofarmacji i dzięki jej pracom nurt ten zaistniał jako odrębny kierunek nauk farmaceutycznych dedykowany historii tej dyscypliny.

Leszek Kuźnicki pracę badawczą podjął jeszcze w czasie studiów na Uniwersytecie Łódzkim na kierunku mikrobiologia. Już wtedy zainteresował się protozoologią, na którą zwrócił mu uwagę prof. Jan Dembowski, u którego zdawał egzamin z biologii ogólnej, późniejszy opiekun pracy magisterskiej dotyczącej fizjologii orzęsków. Wtedy też zatrudniony został w jego zespole, który należał do mieszczącego się wówczas w Łodzi Instytutu Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego. Instytut, założony w roku 1918, mimo ogromnych strat osobowych poniesionych w czasie wojny i utracie praktycznie całego stanu posiadania, cieszył się nieprzerwanie w kręgach akademickich dużym prestiżem. Ponieważ jego reaktywacja zaraz po wojnie w doszczętnie zniszczonej Warszawie nie była możliwa, Instytut tymczasowo zlokalizowany został w nieodległej Łodzi. Budowa nowej siedziby Instytutu w Warszawie przy ul. Pasteura rozpoczęła się pięć lat później. Wkrótce też stał się on jedną z placówek utworzonej w roku 1952 Polskiej Akademii Nauk. Dyrektorem Instytutu był wtedy prof. Jan Dembowski, który został także pierwszym prezesem Akademii.

Główne nurty zainteresowań poznawczych Leszka Kuźnickiego od początku skupione były wokół zagadnień eksperymentalnej protozoologii. Jeszcze w czasie pobytu w Łodzi podjął badania nad orzęskiem *Paramecium caudatum*, które później kontynuował w laboratorium warszawskim, a także na terenie należącej do Instytutu Nenckiego Stacji Hydrobiologicznej w Mikołajkach. Tej tematyki dotyczyła też jego praca doktorska wykonana pod kierunkiem prof. Jana Dembowskiego: *Badania nad odwracalną immobilizacją Paramecium caudatum wywołaną przez niektóre narkotyki i sole nieorganiczne*. W latach 1951–1981 jego zainteresowania naukowe koncentrowały się wokół poznania mechanizmów odporności, ruchu oraz pobudliwości orzęsków i wiciowców. Z Andrzejem Grębeckim ustalił prawidłowości toksycznego działania jonów na *Paramecium caudatum*. Opracował metody immobilizacji orzęsków wodzianem chloralu i jonami niklu, które były szeroko stosowane w laboratoriach na świecie. Leszek Kuźnicki

wyrobił sobie liczącą się pozycję międzynarodową, którą ugruntowały zagraniczne wyjazdy stażowe do renomowanych ośrodków zagranicznych. Analiza ruchu rzęsek komórek poruszających się w roztworach o podwyższonej lepkości doprowadziła do sformułowania wraz z T. Jahnem i Jamesem R. Fonsecą tezy, że rzęski pierwotniaka pracują w postaci fali spiralnej, wędrującej od podstawy do wierzchołka tej organelli. Opracowana przez niego i Jerzego Sikorę nowa technika rejestracji ruchu cytoplazmy u orzęsków doczekała się także zastosowania w badaniach na innych modelowych przedstawicielach wiciowców i ameb. W latach późniejszych badania zostały rozszerzone o podejścia molekularne i wraz z synem Jackiem i Witoldem Drabikowskim pozwoliły na wykrycie kalmoduliny u ameb, wiciowców i śluzowców. Na podstawie badań ultrastrukturalnych i fizjologicznych prowadzonych z Ewą Mikołajczyk wysunięto hipotezę, która zakładała, że zmiany kształtu ciała euglen są wywołane skurczem ciągłej warstwy fibrylarnej. Z Krzysztofem Łazowskim wyznaczył widma czynnościowe światła aktywującego reakcje fotofobowe i fototaktyczne oraz sugerował udział tego samego receptora dla obu reakcji.

Innym nurtem, którym od strony teoretycznej aktywnie zajmował się Leszek Kuźnicki, był ewolucjonizm. Rozwinięciu zainteresowań tym działem biologii sprzyjało podjęcie kursowych wykładów dla studentów Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1952–1954 w zastępstwie prof. Jana Dembowskiego, który przeniósł się na stałe do Warszawy. Wykłady z teorii ewolucji podjęło wtedy trzech młodych biologów: Leszek Kuźnicki, Andrzej Grębecki i Włodzimierz Kinastowski. Prowadzone wykłady z biologii ewolucyjnej skłoniły ich do opracowania obszernego skryptu pt. *Ewolucjonizm*. Wydany po raz pierwszy w roku 1954 skrypt doczekał się kilku późniejszych wydań. W swej *Autobiografii* Leszek Kuźnicki wspomina, że w tych trudnych latach niektóre wydania skryptu musiały zostać obowiązkowo zaopatrzone w dodatkowy rozdział przedstawiający ówczesne poglądy niektórych biologów na temat nienaukowych teorii ewolucyjnych określanych mianem „nowej biologii”. Część przyrodników bowiem uległa wówczas politycznej presji i opowiedziało się za koncepcjami uznającymi zmienność środowiskową za wyłączny czynnik przystosowawczy, negując jednocześnie istnienie genów jako jednostek dziedziczenia. Przeciwno nienaukowym ingerencjom w naukę, opartym na czysto koniunkturalnych przesłankach, miało odwagę wystąpić kilku uczonych, między innymi Wacław Gajewski oraz Władysław Kunicki-Goldfinger, a także wielu młodych przyrodników korzystających z zachodniej literatury naukowej. W grudniu 1955 roku Leszek Kuźnicki, który naukowo zbliżył się do czołowych biologów owego czasu – Adama Urbanka i Zofii Kielan-Jaworowskiej, opublikował na łamach popularnego wtedy pisma „Po prostu” artykuł pt. *Przerwijmy znową milczenia. Darwinizm a lysenkizm*, który został bardzo dobrze przyjęty w środowiskach inteligenckich. W połowie roku 1956 na fali krytyki, która zdecydowanie odrzuciła pseudonaukowe teorie genetyczne, doszło do generalnej

odnowy wszystkich nurtów życia w naszym kraju. W organizacji nauki, a także w strukturach Polskiej Akademii Nauk, zaszły wtedy duże zmiany personalne i systemowe.

W roku 1969 dr Leszek Kuźnicki ukończył habilitację, pięć lat później uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego, zaś w roku 1988 został profesorem zwyczajnym. W roku 1976 został wybrany na członka korespondenta Polskiej Akademii Nauk, a pod koniec lat 80. na członka rzeczywistego.

Przez całe swoje naukowe życie prof. Leszek Kuźnicki związany był z Instytutem Nenckiego. Tutaj przeszedł wszystkie etapy naukowego rozwoju oraz sprawował stanowiska kierownicze w administracji placówki. Przez 20 lat od roku 1970 kierował stworzoną przez siebie Pracownią Fizjologii Ruchów Komórkowych. Od kiedy dyrektorem Instytutu został prof. Jerzy Konorski, to jest od roku 1968, na kilka lat wszedł do grona wicedyrektorów placówki wspólnie z prof. Stelą Niemierko i prof. Kazimierzem Zielińskim. Z tego okresu pochodzi ważna decyzja o uruchomieniu w Instytucie studiów doktoranckich umożliwiającą nabór młodych adeptów w kilku wyróżnionych kierunkach specjalizacji instytutowych: neurofizjologii, biologii komórki (protozoologii), biochemii oraz bioenergetyki o nachyleniu ekologicznym. Była to jedna z tych strategicznych decyzji, która na wiele przyszłych lat przypisała Instytutowi Nenckiego renomę placówki otwartej dla młodych badaczy i potrafiącej zapewnić utalentowanej młodzieży pomysły perspektywy dalszego rozwoju naukowego.

Strategia otwartości na młodych badaczy oraz dawanie szansy nowym liderom nauki obowiązuje w Instytucie Nenckiego do dziś.

Profesor Kuźnicki zostawił po sobie obszerną spuściznę w postaci licznych publikacji naukowych oraz artykułów popularyzujących wiedzę ogólnobiologiczną. Podejmował w nich próby powiązania zjawisk ewolucyjnych zachodzących na poziomie organizmalno-populacyjnym z postępującą wiedzą na temat mechanizmów molekularnych oraz udziału zjawisk losowych w ewolucji. Odrębną grupę opublikowanych wypowiedzi stanowią prace poświęcone organizacji nauki i funkcjonowania jednostek z nią związanych, korporacyjnego zarządzania, finansowania badań naukowych oraz potrzebie integrowania pokrewnych nurtów badawczych nauk o życiu. Szczególnie ważne było opracowanie przez prof. Kuźnickiego trzytomowego dzieła z okazji 90-lecia Instytutu *Historia Instytutu Nenckiego*.

Profesor Kuźnicki przez wiele lat czynnie uczestniczył w działalności komitetów problemowych Akademii. W latach 1975–1980 przewodniczył Komitetowi Cytobiologii, później, w latach 1984–1990, kierował Komitetem Biologii Ewolucyjnej i Teoretycznej, podejmując w tej dziedzinie współdziałanie z grupą ewolucjonistów krakowskich skupionych wokół prof. Adama Łomnickiego. Działalność Leszka Kuźnickiego w obu komitetach odcisnęła znaczące piętno na upowszechnieniu ich problematyki oraz nadała tym nurtom ogólnokrajowego wymiaru. Przez wiele przyszłych lat będzie też dobrze wspo-

minana przez pozawarszawskie środowiska przyrodników, umacniając pozycję Instytutu Nenckiego wśród placówek przyrodniczych. W uznaniu pożytecznej działalności PAN-owski Komitet Cytobiologii włączony został do Europejskiej Federacji Biologii Komórki (EFCB), a Polsce powierzono zorganizowanie VI Międzynarodowego Kongresu Protozoologicznego, który odbył się w Warszawie, w dniach 5–11 lipca 1981. Profesor Leszek Kuźnicki był jednym ze współorganizatorów tego znaczącego wydarzenia, obok prof. Stanisława Dryła, prof. Stanisława Kazubskiego oraz dr Elżbiety Wyroby.

Odrębnego wzmiankowania wymaga uczestnictwo prof. Kuźnickiego w pracach Wydziału Nauk Biologicznych PAN, koordynującego bieżącą działalność oraz współpracę zagraniczną przyrodniczych placówek badawczych i komitetów naukowych. Dotyczy to okresu 1973–1977 oraz współpracy z prof. Romualdem Klekowskim i prof. Adamem Urbankiem, która dobitnie uzewnętrzniła się we wsparciu badań polarnych prowadzonych na Antarktydzie w zakresie monitorowania zmian klimatycznych w tej części globu oraz charakteryzowania zjawisk biologicznych i geologicznych zachodzących w tamtym środowisku. Starania Akademii w tym zakresie zakończyły się otwarciem w roku 1977 Polskiej Stacji Antarktycznej im. Henryka Arctowskiego w archipelagu Szetlandów Południowych na wyspie Króla Jerzego, u wybrzeża Zatoki Admiralicji. Szczególną rolę w utworzeniu Stacji, a następnie prowadzeniu jej przez wiele lat, odegrał zasłużony polarnik prof. Stanisław Rakusa-Suszczewski. Obecnie Stacja, którą dzieli od kraju odległość 14 tys. km, jest zarządzana przez Instytut Biochemii i Biofizyki PAN.

Na specjalne omówienie zasługuje wieloletnia działalność prof. Leszka Kuźnickiego we władzach Polskiej Akademii Nauk. Najpierw jako członka Prezydium, później wiceprezesa i sekretarza naukowego (1990–1992) i wreszcie prezesa PAN w latach 1993–1998. Przepuszczalnie o każdym organizacyjnym okresie danej instytucji można powiedzieć, że obfitował on w zagrożenia i nieprzewidziane zdarzenia. Historia Polskiej Akademii Nauk bynajmniej nie jest wolna od trudnych sytuacji, które nawet zagrażały jej istnieniu. Utrzymanie integralności Akademii, zapewnienie naukowej autonomiczności zespołom badawczym, walka o bardziej godziwe finansowanie – od lat stanowiły niezmiennie wyznaczniki działalności dla ścisłego kierownictwa tej instytucji. Wraz ze swoimi współpracownikami, wiceprezesami: prof. Zbigniewem Radwańskim, prof. Adamem Bielańskim i prof. Andrzejem Wyczańskim, prof. Kuźnickiemu nie tylko udało się przeprowadzić Akademię przez trudne lata, ale osiągnąć na tej drodze szereg liczących się sukcesów. W czasie jego kadencji opracowana została i przyjęta przez Sejm ustawa o Polskiej Akademii Nauk. Może nie we wszystkich postanowieniach oddawała ona najbardziej ambitne oczekiwania uczonych, ale przynajmniej wytyczała pragmatyczne ramy funkcjonowania tej wieloczłonowej instytucji. Uchwalony został także statut Akademii.

W roku 1999 w oparciu o przygotowaną dwa lata wcześniej ustawę sejmową, w ramach porozumienia z UNESCO utworzony został Międzynarodowy Instytut Biologii

Molekularnej i Komórkowej, będący obecnie jedną z najlepszych polskich placówek rozwijających nowoczesne kierunki biologiczne. Do niewątpliwych osiągnięć władz Akademii tamtych lat należało ułożenie poprawnych relacji PAN z Polską Akademią Umiejętności, co trzeba odczytać jako kontynuację konstruktywnych wysiłków poprzedniego prezesa PAN Jana Karola Kostrzewskiego. Mogłoby się wydawać, że ludzie nauki nie powinni mieć większych trudności z nawiązaniem nici bliższego porozumienia między sobą, przynajmniej, kiedy na horyzoncie pojawiają się korzyści ogólnospołeczne. Tymczasem jednak trudna historia polskiej rzeczywistości, skażonej narzuconymi wpływami pozamerytorycznymi, potrafiła niekiedy bardzo utrudniać wszelkie porozumienia, zwłaszcza kiedy w rachubę wchodziły zarówno względy materialne, jak i ambicjonalne określonych środowisk, mimo że przecież żadne nie były akurat zawinione przez partnerów bieżących kontaktów.

Profesor Kuźnicki pozostawił po sobie w Akademii wspomnienie doskonałego gospodarza, który umiał zadbać o wszystkie instytucje z nią związane, a więc stacje zagraniczne, oddziały Akademii, a także instytuty i zakłady naukowe skupiające ogromny potencjał twórczy zgromadzony przez wiele lat wyczerpanej pracy całych zespołów. Ten potencjał stanowi dziś cenne narodowe dziedzictwo, które tworzy fundament dla dalszego rozwoju naszego kraju. Wyrazem jego troski o przyszłość było związanie się prof. Kuźnickiego już od roku 1990 z Komitetem Prognoz *Polska 2000 Plus* (obecnie Komitet Prognoz), którego przewodnictwem objął w roku 1993. Komitet zajmował się oceną i prognozami rozwoju gospodarczego Polski na tle gospodarki światowej i wyłaniających się w niej rozwojowych trendów.

Kadencję Profesora Kuźnickiego jako prezesa PAN wspomina się w niektórych regionalnych środowiskach ze szczególną wdzięcznością. Należy do nich Oddział Poznański Polskiej Akademii Nauk. W Wielkopolsce ciągle żywa jest zrodzona tutaj w XIX wieku idea pracy organicznej zasadzająca się na poszanowaniu pracy od podstaw i propagowaniu na co dzień dobrej roboty. W końcu lat 90. ubiegłego wieku naukowcy związani z Oddziałem Poznańskim PAN postanowili upomnieć się o restytucję Fundacji Zakłady Kórnickie utworzonej w roku 1924 darowizną wielkich rodów wielkopolskich Zamoy-skich i Działyńskich, zapisaną ich testamentem na rzecz narodu polskiego. Darowizna objęła ponad 20 tys. hektarów pól uprawnych, lasów, jezior z licznymi zabudowaniami gospodarskimi w Wielkopolsce i Zakopanem. Fundacja została rozwiązana w roku 1952, a majątek Fundacji został formalnie przekazany utworzonej właśnie Polskiej Akademii Nauk, choć w rzeczywistości dotyczyło to jedynie kilku posiadłości, które do dziś są we władaniu Akademii. Przystępując do walki o przywrócenie Fundacji, Oddział Poznański PAN został wyposażony przez prezesa Kuźnickiego w pełnomocnictwa do podjęcia w imieniu Akademii odpowiednich działań prawnych na rzecz odtworzenia Fundacji i zwrotu nieprawnie odebranego majątku. Po kilku latach trudnej batalii, ostatecznie

restytucja FZK została uchwalona ustawą sejmową, zaaprobowaną przez prezydenta RP w październiku 2001. Była ona możliwa dzięki wsparciu władz Akademii, zwłaszcza w początkowym okresie batalii, oraz osobistemu zaangażowaniu ówczesnego prezesa PAN, prof. Leszka Kuźnickiego.

Prof. Leszek Kuźnicki z prof. Andrzejem B. Legockim

90-lecie urodzin prof. Leszka Kuźnickiego. Gratulacje od prof. Stanisława Kazubskiego

Profesor Leszek Kuźnicki dzięki swemu niezwykle pracowitemu życiu stał się prawdziwą instytucją naukową. Cechowała go przy tym skromność oraz umiejętność prostego i przekonującego wyrażania swoich poglądów. Był człowiekiem nauki ze wszech miar spełnionym, stawiającym zawsze na pierwszym miejscu dążenie do doskonałości naukowej jako głównego przesłania dla każdego człowieka nauki.

Artykuł wspomnieniowy o Profesorze Kuźnickim pragniemy zakończyć zacytowaniem myśli, którą on sam wyraził w zakończeniu swojej autobiografii napisanej w roku 2002: *Literatura dotycząca pojęcia szczęścia jest obszerna, ale nigdy jej nie zgłębiałem. W moim przekonaniu jest to zawsze odczucie subiektywne. Najbliższy jest mi pogląd wyrażony w Zapiskach do autobiografii Władysława Tatarkiewicza, określający „szczęście” jako dodatni bilans życia i jako zadowolenie z życia w całości. Wierzę, że dotyczyło to mojego dotychczasowego życia.*

Professor Leszek Kuźnicki (1928–2023)

Professor Leszek Kuźnicki wybitny protozoolog, prezes Polskiej Akademii Nauk w latach 1993–1998 zmarł w Warszawie w dniu 3 lutego 2023 roku w wieku 94 lat. Przez całe swoje zawodowe życie był związany z Instytutem Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego. Przewodniczył Komitetowi Cytobiologii, a także Komitetowi Biologii Ewolucyjnej i Teoretycznej Polskiej Akademii Nauk. Odegrał znaczącą rolę w stworzeniu obecnej infrastruktury naukowej w Polsce. Przez wszystkie lata swej działalności opowiadał się za utrzymaniem wymogów doskonałości w pracy badawczej. Powtarzał, że edukacja powinna być dla wszystkich bez wyjątku, natomiast praca naukowa przeznaczona jest jedynie dla najbardziej zmotywowanych i najlepszych. Żegnamy człowieka bez reszty oddanego nauce i Polskiej Akademii Nauk.

Słowa kluczowe: Leszek Kuźnicki, prezesi PAN, Instytut Nenckiego, protozoologia

Professor Leszek Kuźnicki (1928–2023)

Professor Leszek Kuźnicki, an outstanding protozoologist, the President of the Polish Academy of Sciences in the years 1993–1998, died in Warsaw on February 3, 2023 at the age of 94. Throughout his professional life, he was associated with the Nencki Institute of Experimental Biology. Moreover, he chaired the Cytobiology Committee as well as the Evolutionary and Theoretical Biology Committee of Polish Academy of Sciences. He played a significant role in creating the modern scientific infrastructure in Poland. Throughout the years of his activity, he strongly advocated the idea of maintaining high standards of excellence in research work. He used to say that education should be available to everyone without exception, while scientific work is only intended for the most motivated and the best. It is with deep regret that we say goodbye to a man dedicated entirely to science and the Polish Academy of Sciences.

Key words: Leszek Kuźnicki, Presidents of the Polish Academy of Sciences, Nencki Institute of Experimental Biology, protozoology